

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.1

БАШИНСЬКИЙ О.А.

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СКАСУВАННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ
ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ В УСРР (УРСР) У 1917–1991 РР.**

Стаття містить аналіз законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1917–1991 рр. XX ст. щодо формування інституту кримінального покарання смертної кари. Розкриваються передумови та причини закріплення смертної кари в кримінальному законодавстві та особливості її застосування. Аналізуються нормативні акти, які передбачали скасування смертної кари. Наводиться перелік злочинів, за які передбачалася смертна кара у виді розстрілу.

Ключові слова: злочин, кримінальне покарання, смертна кара, Керівні начала з кримінального права РСФРР, Кримінальний кодекс УСРР (УРСР), Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік.

Статья содержит анализ законодательства об уголовной ответственности УСРР 1917–1991-х гг. XX в. относительно формирования института уголовного наказания смертной казни. Раскрываются предпосылки и причины закрепления смертной казни в уголовном законодательстве и особенности ее применения. Анализируются нормативные акты, предусматривающие отмену смертной казни. Приводится перечень преступлений, за которые предусматривалась смертная казнь в виде расстрела.

Ключевые слова: преступление, уголовное наказание, смертная казнь, Руководящие начала по уголовному праву РСФСР, Уголовный кодекс УССР, Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик, Основы уголовного законодательства СССР и союзных республик.

The article contains the analysis of the legislation on criminal ability of the USSR 1917–1991-ies of XX century in the formation of the Institute of criminal punishment death penalty. The precondition and reasons for the imposition of the death penalty in the criminal law and the peculiarities of its application are revealed. The normative acts, which included the abolition of the death penalty, were analyzed. The list of crimes for which the death penalty in the form of shooting was envisaged.

Key words: crime, criminal punishment, death penalty, Guide lines beginning on criminal law of the RSFSR criminal code of the Ukrainian SSR, the Basic principles of criminal legislation of the USSR and Union republics, Basic Criminal Legislation of Soviet Republics.

Вступ. Науковою розробкою цього питання займалися такі вчені, як: А.В. Бріліантов, М.Р. Детков, С.В. Жильцов, А.В. Калашнікова, С.Г. Келіна, А.Ф. Кістяківський, В.М. Кудрявцев, І.Я. Терлюк, І.Й. Бойко, А.І. Трусов, П.П. Михайленко, С.Я. Уліцький, М.Д. Шаргородський, О.М. Шармар.

Результати дослідження. Однією з проблем в історії кримінального права є питання застосування смертної кари, що викликає необхідність аналізу історичного досвіду застосування цього виду покарання в УСРР (УРСР). Смертна кара існувала в системі покарань радянського кримінального законодавства означеного періоду і передбачалася за злочини проти держави та деякі інші. Водночас протягом 1917–1950-х рр. кілька разів робилися спроби відмовитися від

© БАШИНСЬКИЙ О.А. – здобувач кафедри історії держави та права (Національна академія внутрішніх справ)

цього заходу. За декретом II Всеросійського з'їзду Рад від 26 жовтня 1917 р., передбачалася відміна смертної кари. Причиною формального скасування смертної кари необхідність більшовиків сформувати довіру і підтримку інтелігенції. Скасування розстрілу як виду кримінального покарання, звичайно, не виключала можливості позбавлення життя особи. Це дозволялося за обставин, що виключали злочинність діяння, а саме: в обстановці необхідної оборони, крайньої необхідності, проведенні спецоперації, що не суперечило революційній правосвідомості [1, с. 10].

Згідно з декретом про суд № 1 від 24 листопада 1917 р., паралельно з місцевими судами створювалися особливі суди – революційні трибунали, призначені для боротьби з контрреволюційними проявами та для розгляду справ, пов'язаних із мародерством і хижацтвом, саботажем та іншими зловживаннями торговців, промисловців тощо. У перших актах радянської влади, які встановлювали перелік покарань, зокрема в інструкції НКЮ от 18 грудня 1917 р. «О революционном трибунале и печати» та «Инструкции революционным трибуналам» [2] від 19 грудня 1917 р., смертна кара була відсутньою [3]. Згідно з цими документами, до контрреволюційних злочинів належали: контрреволюційні повстання, протидія чи опір робітничо-селянському уряду, радам, заклик до протидії.

Для оперативного покарання за контрреволюційні злочини відповідно до постанови Ради народних комісарів (далі – РНК) РРФСР від 7 (20) грудня 1917 р. було створено Всеросійську надзвичайну комісію (далі – ВНК) із підзвітністю РНК РСФРР. 3 грудня 1918 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд УСРР ухвалив декрет «Про утворення Всеукраїнської надзвичайної комісії» при відділі внутрішніх справ із підпорядкуванням уряду УСРР для боротьби з контрреволюцією [4, с. 20; 5; 6, с. 14–15, 129–130; 7, с. 31–32, 49]. Згідно з постановою РНК УСРР від 27 грудня 1918 р. «Про всеукраїнські фронтові і місцеві надзвичайні комісії», НК діяли і на місцевому рівні: в губерніях та повітах, при відповідних радах робітничих, селянських і солдатських депутатів [8, с. 159–160].

Із часом ВУНК перетворюється на каральний орган для боротьби з політичними противниками та кримінальною злочинністю. Згідно з декретами РНК РСФРР: від 21 лютого 1918 р. ВУНК, як і ВНК, надається право розстрілу [9, с. 95–96]; від 5 вересня 1918 р. «О красном терроре» – право брати заручників і здійснювати розстріли, керуючись «класовими мотивами» [10, с. 130].

30 травня 1919 р. ВУЦВК УСРР затвердив положення «Про Всеукраїнські і місцеві надзвичайні комісії», згідно з яким НК отримали право здійснювати обшуки, арешти, вилучення, облави, накладати арешт на майно, провадити слідство щодо приватних, посадових осіб, організацій, запідозрених у контрреволюційній діяльності, шпигунстві і бандитизмі. За цими справами ВУНК мала право виносити вироки, здійснювати адміністративні висилки, пропонувати виконкомом запроваджувати надзвичайний стан у певних місцевостях, ув'язнювати до концтаборів, застосовувати вищу міру покарання тощо [11, с. 44].

16 червня 1918 р. Народний комісаріат юстиції РРФСР прийняв постанову, в якій зазначалося, що революційні трибунали у виборі заходів боротьби зі злочинами не мають обмежень. Тому вироки, що містили смертну кару, ухвалювалися «трійками» або «п'ятірками» надзвичайних комісій на основі революційної правосвідомості й оскарженню не підлягали. Це означало, що військові трибунали отримали змогу засуджувати винних до смертної кари [1].

Застосування більшовиками масового терору відбувалося поступово, внаслідок погіршення економічної ситуації у країні й організації опору населення проти радянської влади. Як вже зазначалося, боротьба з опором радянській владі зумовила прийняття постанови РНК РРФСР від 5 вересня 1918 р. «О красном терроре» [12]. Постанова передбачала, що всі особи, які беруть участь у діяльності білогвардійських організацій, мав масштабні прояви на початку вересня 1918 р. Уперше був застосований принцип так званої децимації, який застосовувався у війську давніх римлян, тобто страта кожного десятого [10, с. 32].

Необхідно зазначити, що червоний терор розглядався радянським урядом як тимчасова акція. У липні–серпні 1918 р. було розстріляно 937 осіб, у вересні (пік червоного терору) – 2 600 осіб. Із середини осені 1918 р. репресії скоротилися. У жовтні 1918 р. було розстріляно 641 осіб, у листопаді – 210, у грудні – 302, у січні 1919 р. – 144, в лютому – 34 осіб. Зменшення кількості розстріляних пояснювалося послабленням напруження класової боротьби [13, с. 78–79]. Точну кількість осіб, розстріляних під час червоного та білого терору, встановити нині неможливо.

У березні 1919 р. радянська влада зіткнулася з масовими збройними виступами селян. Намагаючись виправити складну ситуацію в країні, 17 липня 1919 р. Рада робітничо-селянської оборони УСРР приймає постанову «Про придушення куркульських і білогвардійських заколотів

на селі» [14], яка селянський рух кваліфікувала як «куркульський» та «контрреволюційний». Цей акт основні зусилля по боротьбі з повстаннями покладала на повітові органи радянської влади, які наділялися надзвичайними повноваженнями: правом взяття в усіх селах заручників, які сприяли повстанцям, та їх розстріл.

17 січня 1920 р. за пропозицією Ф.Е. Дзержинського, який очолював ВНК ВЦВК та РНК РСФРР, прийняли постанову від 17 січня 1920 р. «Об отмене применения высшей меры наказания (расстрела)» [15, с. 65]. Згідно з цією постановою, смертна кара не застосовувалася як за вироками ВНК, так і за вироками міських, губернських, а також верховного при ВЦВК трибуналів. Однак, за наказом Реввосоуди від 4 травня 1920 р. «О революционных военных трибуналах», революційні воєнні трибунали наділялися правом застосування смертної кари у виді розстрілу [16, с. 65].

Вища міра покарання закріплювалася і в прийнятій 11 травня 1920 р. постанові ВЦВК та Ради праці й оборони «Об объявлении некоторых губерний на военном положении» та декреті від 22 травня 1920 р. «О порядке приведения в исполнение губернскими революционными трибуналами приговоров к высшей мере наказания в местностях, объявленных на военном положении, а также в местностях, на кои распространяется власть революционных военных советов фронтов» [17]. За декретом від 22 травня 1920 р., передбачалося, що, згідно з рішенням губернського виконкому, засуджений позбавлявся права на оскарження і помилування, а смертна кара виконувалася негайно.

29 липня 1920 р. ВЦВК прийняв постанову про порядок застосування смертної кари. Застосування вищої міри покарання залежало від часу вчинення злочину. Застосування розстрілу заборонялося, якщо злочин скоєно після скасування права розстрілу [18, с. 35]. Зазначався перелік злочинів, за які призначався розстріл, зокрема за збройні повстання проти радянської влади, антирадянська агітація і приховування озброєних селян, посадові та військові злочини, кримінальні злочини (розбій, грабіж, вбивство, крадіжки), дезертирство. До розстрілу зазвичай засуджувалися за сукупністю злочинів, наприклад, за вчинення червоноармійцем дезертирства та участь його в «зграї» злочинців або в банді, яка вчиняє дії проти радянської влади, та вчинення таких злочинів, як розбій, грабіж, вбивство [10, с. 134].

Викладене свідчить, що смертна кара в УСРР у період з 1917 по 1922 р. призначалася і виконувалася як судовими органами (революційними трибуналами), так і позасудовими (надзвичайними органами – ВУНК). У цей період найвища міра покарання двічі скасовувалася (у жовтні 1917 р. – майже на чотири місяці, і в січні 1920 р. – приблизно на такий самий термін), але в обох випадках скасування мало декларативний характер.

Перехід від політики «Воєнного комунізму» до НЕПу зумовив реорганізацію органів юстиції, внутрішніх справ, державної безпеки, проведення кодифікації кримінального законодавства та інших галузей права. Так, 23 серпня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про введення в дію Кримінального кодексу УСРР» [19], який складався із Загальної та Особливої частин і базувався на положеннях «Керівних начал» 1919 р. та КК РСФРР [20, с. 116–122]. У системі покарань у загальній частині Цього кодексу як вид покарання смертна кара (розстріл) була відсутня, вона містилася в окремій нормі (ст. 33 КК УСРР) [21] та санкціях деяких статей Особливої частини КК УСРР, які передбачали смертну кару, зокрема за: організацію збройних повстань, вторгнення на радянську територію, намагання захопити владу або територію УСРР, підбурення іноземної держави до вторгнення, масових безладів, протидію нормальній діяльності радянських установ та підприємств, участь у терористичних актах, диверсіях, шпигунстві тощо. Відсутність смертної кари в загальному переліку покарань свідчить про винятковість цього покарання і застосування його за контрреволюційні злочини. Водночас закон був гуманний до всіх злочинців, які не становили політичної загрози, в тому числі до вбивць. Наприклад, передбачалося, що в разі вчинення умисного вбивства за обтяжуючих обставин (із корисливих мотивів, з особливою жорстокістю, особою, яка раніше вчинила вбивство) позбавлення волі на строк не нижче восьми років. Розстріл не застосовувався до осіб, що не досягли 18 років, до вагітних жінок, а також не міг бути призначений судом, якщо з часу вчинення злочину минуло п'ять або більше років.

У подальшому, окрім КК УСРР, було прийнято інші акти, які містили кримінально-правові положення щодо вищої міри покарання. Доказом цього є те, що право застосовувати вищу міру покарання отримали трибунали, а з квітня 1923 р. – Верховний суд УСРР та губернські суди [22, с. 90].

31 січня 1924 г. 2-й з'їзд Рад СРСР затвердив Конституцію Союзу РСР. Конституція СРСР віднесла до компетенції СРСР визначення основ загальносоюзного кримінального законодавства. 31 жовтня 1924 р. ЦВК СРСР прийняв Основні начала кримінального законодавства СРСР

і союзних республік. У примітці до ст. 13 Основних начал йшлося: «Временно в качестве высшей меры социальной защиты<...>допускается расстрел. Применение в качестве меры социальной защиты расстрела по суду подлежит особому регулированию законодательством Союза ССР и союзных республик» [23].

Згідно з постановою ВУЦВК «Про введення в дію Кримінального кодексу УСРР в редакції 1927 року» було прийнято новий КК УСРР [24], який набрав чинності 1 липня 1927 р., який передбачав збільшення на третину кількості злочинів, за які мала застосовуватися смертна кара. Розстріл як вища міра «соціального захисту» вживався в нормах близько 50 разів. Наприклад, за вчинення контрреволюційних злочинів, як правило, передбачався розстріл або оголошення ворогом трудящих із конфіскацією майна, позбавленням громадянства з вигнанням назавжди за межі країни.

Такі зміни дають змогу характеризувати нове законодавство про кримінальну відповідальність як узаконений терор проти населення. Для порівняння наведемо узагальнені дані аналізу санкцій: так, КК УСРР 1922 р. містив 36 статей, які в санкції передбачали такий вид покарання, як смертна кара, а в КК УСРР 1927 р. їх нараховується 45. У подальшому із внесеними змінами в КК УСРР таких санкцій станом на 25 січня 1928 р. було 47, з 29 червня 1929 р. – 49, з 15 березня 1930 р. – 50, з 15 грудня 1930 р. – 51 [25, с. 6].

Посилення кримінальної репресії спостерігається з прийняттям 7 серпня 1932 р. ЦВК і РНК СРСР постанови «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперативів і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», згідно з якою розкрадання суспільного майна передбачало розстріл із конфіскацією усього майна, але за пом'якшуючих обставин він може бути замінений позбавленням волі на строк не нижче 10 років із конфіскацією майна [26]. З 1 вересня 1934 р. розстрілювали за умисне вбивство, вчинене військовослужбовцям за особливо обтяжуючих обставин. Із середини 30-х рр. XX ст. в СРСР почалися масові політичні репресії, які супроводжувалися застосуванням вищої міри покарання.

Відповідно до директиви наркома держбезпеки СРСР «О мероприятиях по пресечению распространения среди населения провокационных слухов в связи с военной обстановкою» № 152 від 28 червня 1941 р. та указу Президії ВР СРСР «Об ответственности за распространение в военное время ложных слухов, возбуждающих трювогу среди населения» від 6 липня 1941 р. [27, с. 247; 28] за поширення у воєнний час неправдивих чуток, що збуджують трювогу серед населення, дозволялося застосувати розстріл. А згідно з наказом Наркома оборони Й. Сталіна «Ні кроку назад» від 28 липня 1942 р. № 227, дії командирів, комісарів та політробітників, що самовільно відступили з бойових позицій без наказу, кваліфікувалися як зрада Батьківщини із застосуванням розстрілу [29].

У контексті лібералізації законодавства 26 травня 1947 р. було прийнято постанову ВР СРСР «Про відміну смертної кари» [29, с. 7]. У ній зазначалося: смертна кара може замінюватися позбавленням волі строком на 25 років у виправно-трудоxв таборах. Після формальної відміни смертної кари продовжувала діяти секретна директива, яка давала змогу спеціальним судам застосовувати це покарання за контрреволюційні злочини. Загалом суди припинили винесення вироків, які містили покарання смертну кару, проте у сталінських концтаборах вона фактично застосовувалася [31].

25 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР затвердила «Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік», в яких смертна кара (розстріл) закріплювалася як вид покарання [32]. 28 грудня 1960 р. Верховна Рада УРСР ухвалила новий КК УРСР, розроблений з урахуванням Основ кримінального законодавства, що набув законної сили з 1 квітня 1960 р. Цей КК, як і всі попередні кодекси, вважав смертну кару винятковою мірою впливу і не вводив її в систему покарань, а передбачав за деякі склади злочинів [33]. Згідно зі статистичними даними, в радянський період з 1918 р. по 1991 р. кількість засуджених до розстрілу становила 1 165 000 осіб [34, с. 333].

Висновки. Таким чином, в УСРР (УРСР) протягом 1917–1991 рр. застосування смертної кари мало такі особливості: прийняті Кримінальні кодекси (1922, 1927, 1960 рр.) не включали смертну кару в систему покарань і передбачали її в окремій статті у зв'язку з тим, що намагалися підкреслити її тимчасовий характер; основним способом її виконання був розстріл і майже всі політичні та судові процеси мали показовий характер; поступово спостерігалася тенденція звуження кола осіб, стосовно яких дозволялося застосовувати виключну міру покарання (до осіб, які не досягли 18 років, і вагітних жінок); важливу роль у винесенні вироку, який передбачав смертну кару, відігравали матеріали слідчих органів із порушенням процесуальних норм. В УСРР (УРСР) смертна кара скасовувалася тричі: з 8 листопада 1917 р. по 21 лютого 1918 р., з 17 січня по 11 травня 1920 р., з 25 травня 1947 р. по січень 1950 р.

Список використаних джерел:

1. Улицкий С.Я. Политические и правовые проблемы смертной казни. Монография. Владивосток, 2004. 94 с.
2. О революционном трибунале и печати: Постановление Народного Комиссариата юстиции от 18 декабря 1917 г. / СУ. 1917. № 10, ст. 156. URL: <http://illuminats.ru/component/content/article/29-new/4809--18-1917> (дата звернення: 18.11.2017).
3. Келина С.Г. Смертная казнь: за и против. М., 1989. 528 с. URL: <https://books.google.com.ua/books> (дата звернення: 11.11.2017).
4. Шармар О.М. Всеукраїнська надзвичайна комісія: утворення, правові засади діяльності та відносини з НКВС (1918–1922) рр. Міліція України. 2006. № 1. С. 20–21.
5. СУ УССР. 1920. № 1. Ст. 7.
6. Борьба с преступностью в Украинской ССР. В 2-х т. Т. 1: 1917–1925 гг. / Авт. очерка и сост. сборн. док. проф. П.П. Михайленко. К., 1966. 832 с.
7. На защите революции. Из истории Всеукраинской чрезвычайной комиссии. 1917–1922 гг.: Сб. док. и материалов. / П.П. Бачинский (ред. кол.) К., 1971. 392 с.
8. Борьба с преступностью в Украинской ССР. В 2-х т. Т. 2: 1926–1967 гг. / Авт. очерка и сост. сборн. док. проф. П.П. Михайленко. К., 1967. 952 с.
9. Из истории Всероссийской чрезвычайной комиссии 1917–1921 гг. Сборник документов / Под ред. Г.А. Белова, А.Н. Куренкова, А.И. Логинова, Я.А. Плетнева, В.С. Тикунова. М., 1958. 511 с.
10. Жильцов С.В. Политический аспект смертной казни в Советской России периода диктатуры пролетариата (1917–1929 гг.). Правовая политика и правовая жизнь. 2002. № 1. С. 128–140.
11. Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Сташис В.В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918–1922). Х., 1990. 345 с.
12. О красном терроре: Постановва РНК РРФСР від 5 вересня 1918 р. СУ. № 19. Отдел 1. Ст. 710. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki> (дата звернення: 5.09.2018).
13. Страницы истории советского общества: Факты, проблемы, люди / Под ред. А.Т. Кинкулькина. М., 1989. 447 с.
14. Про придушення куркульських і білогвардійських заколотів на селі: постанова Ради робітничо-селянської оборони УСРР від 17 липня 1919 р. // ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 73.
15. Сборник материалов по истории социалистического уголовного законодательства (1917–1937 гг.): уч. пособие для юридических институтов / наук. составитель: А.А. Герцензон, Б.С. Ошерович. Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. 370 с.
16. О введении в действие «Положения о Революционных Военных Трибуналах: Приказ Рев. Воен. Совета 1920 г. № 730. Известия Народного Комиссариата по военным делам. 1920. № 105. 14 мая. URL: <http://istmat.info/node/41910> (дата звернення: 18.11.2017).
17. Уголовное право России. Общая часть / под ред. Ф.Р. Сундукова, И.А. Тарханова. 3-е изд., перераб. и доп. М., 2009. 751 с.
18. Михлин А. Эволюция законодательства о применении смертной казни. Законность. 1997. № 4. С. 35–38.
19. Про введення в дію Кримінального кодексу УСРР: Постанова ВУЦВК від 23 серпня 1922 р. // ЗУ УСРР. 1922. № 36. Ст. 554.
20. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917–1952 гг. / Под ред. проф. И.Т. Голякова. М., 1953. 463 с.
21. Хрестоматія з історії держави і права : навч. посіб. / упоряд. : А.С. Чайковський (керівник), О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс та ін. К., 2003. 656 с.
22. Шармар О.М. Роль органів ВУНК, ДПУ, НКВС УСРР (УРСР) у здійсненні політики держави на селі (1919–1939 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2008. 216 с.
23. Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік // СУ СССР. 1924. № 24. Ст. 205.
24. Про введення в дію Кримінального кодексу УСРР в редакції 1927 р. Постанова ВУЦВК від 8 червня 1927 р. // ЗУ УСРР. 1927. № 26–27. Ст. 131.
25. Мироненко А.Н., Бенько А.П. Создание рычагов силового давления на украинское общество на рубеже 20–30 годов. Киев, Днепродзержинск, 1992. 17 с.
26. Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності: Постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. // СЗ СССР. 1932. № 62. Ст. 360.

27. О мероприятиях по пресечению распространения среди населения провокационных слухов в связи с военной обстановкой: директива НКГБ СССР от 28 июня 1941 г. № 152. URL: <http://mozohin.ru/article/a-99.html> (дата звернення: 18.11.2017).

28. Об ответственности за распространение в военное время ложных слухов, возбуждающих тревогу среди населения: Указ Президиума ВС СССР від 6 липня 1941 р. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президиума_ВС_СССР_от_6.07.1941р. (дата звернення: 18.11.2017).

29. Приказ Народного Комиссара Обороны Союза ССР от 28 июля 1942 р. № 227. URL: <http://www.antifaschistische-linke.tk/post/index-291.html>. (дата звернення: 18.11.2017).

30. Кримінальний кодекс УСРР, 1927 р.: за станом на 1949 р. К., 1950. URL: <http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=42099>. (дата звернення: 17.11.2017).

31. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України: навч. посіб. Львів, 2007. 90 с.

32. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик: Закон СССР от 25 декабря 1958 г. Ведомости Верховного Совета СССР. 1959. № 1. Ст. 6. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki> (дата звернення: 17.11.2017).

33. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР: Закон УРСР // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1961, N 2, ст. 14. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2000-05>. (дата звернення: 17.11.2017).

34. Политическая юстиция в СССР / В.Н. Кудрявцев, А.И. Трусов. 2-е изд., испр. и доп., науч. СПб., 2002. 385 с.